

<https://coth.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Comparative Theology

E-ISSN: 2322-3421

Document Type: Research Paper

Vol. 13, Issue 1, No.27, Spring & Summer 2022 pp.17-20

Receive: 20/10/2021

Accepted: 25/05/2022

A Comparative Study of the Functions of Asha and Ma'at

Sayed Saeid Reza Montazeri*

Assistant Professor, Department of Religions and Mysticism, Faculty of Theology, Farabi Campus, University of Tehran, Tehran, Iran
Ssmontazery@ut.ac.ir

Majid Tame

Assistant Professor, Academy of Persian Language and Literature, Tehran, Iran
majidtameh@hotmail.com

Saeide Sharifi

M . A Department of Religions and Mysticism, Faculty of Theology, Farabi Campus, University of Tehran, Tehran, Iran
saeide.sharifi94@gmail.com

Extended Abstract

Old civilizations are often characterized by the belief in some sacred cosmic order, which compelled people to adapt their material and spiritual lives to constant eternal principles and laws of a sacred cosmic order. By 'cosmic order' we mean an impersonal global order⁴ in virtue of which all affairs of the world are organized, including both moral and natural orders. The concern for coming to grip with this order, to understand its nature and its performance, is presented in terms of mythological, religious, and practical explanations. Holy scriptures have sought to respond to this human concern, including *Avesta*, the script of Zoroastrians, and a papyrus written in hieroglyph characters in Egypt.

The doctrine of cosmic order has been a center of attention in ancient eastern cultures. In the Avestan language, such a cosmic order has been called Asha. In Hindu Vedas, the term appears as *ṛta*, and in ancient Persian epigraphy, it appears as *ṛta* in proper names (such as "Ṛtaxshaça" or Ardashir). In the present study, the significance of cosmic order or Asha comes from characteristics such as justice, moderation, fairness, honesty, and individual rights. It is originally an Ahuric eternal law, encompassing the entire cosmos and morality.

*Corresponding author

Montazeri, S., tame, M., sharifi, S. (2022). A comparative study of the functions of aša and ma'at. *Comparative Theology*, 13(27), 17-20.

2322-3421 / © 2022

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<http://dx.doi.org/10.22108/coth.2022.131095.1654>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20089651.1401.13.27.3.8>

Asha literally means “ideal truth” and is indeed the “law of Yazata”. Moreover, Asha has the obligation to manifest this law to maintain justice in the society. Originally, Asha is an eternal cosmic law, which encompasses both cosmos and the individual and social ethics of humans. The term Asha frequently appears both in *Gathas* and in later *Avesta*, which is indicative of the significance of this notion in Zoroastrian thoughts. It might be said that the Zoroastrian notion of Asha is not only the apparent order but also a realization of the eternal cosmic order, in light of which the creation has taken place. Asha might be seen as a manifestation of reason and an eternal project of Ahura Mazda for the creation of the world, in which the maintenance of the world is also made possible by Asha. Moreover, the survival of human beings and other entities in the world is also secured by Asha.

The term Asha-vahishta (the best truth) also appears in *Gathas*. In Zoroastrianism, Asha-vahishta was believed to be the second Amesha Spenta after Vohu-manah. In Zoroaster’s psalms, it is explicitly said that Mazda was the Father, which suggests the existential nature of Asha. Since Ahura Mazda was the root or origin of the “truth” and identical with the “absolute truth”, Asha might also be construed as the “truth that appeared in the world”. In this respect, if Vohu-manah is seen as a manifestation of divine reason in the world of appearances and souls, Asha should count as a manifestation of divine order in the universe.

In the ancient Egyptian culture, the order was very precious and sacred, such that all members of the society were responsible for the creation and maintenance of order, and order appeared in all subsidiary forms. In the ancient Egyptian civilization, this fundamental global and constant element was called Ma’at, which was of such a high ranking that it presented all physical and spiritual entities. Ma’at was first mentioned in stories of peasants since it enabled villagers to attain justice in their respective circumstances.

In Egyptian beliefs, there was a close tie between cosmic events, which revealed the nature of divine life, and the notion of Ma’at. Indeed, the latter was a system that was created by the God of the Sun (Ra) as the creator of the world at the beginning of time and forever. Ma’at was expressive of the truth, honesty, and justice. It was portrayed as a lady whose head was covered by ostrich feathers. It was an inseparable part of Ra and Osiris. Ma’at was a goddess who secured Heaven for Egyptians.

In ancient Egyptian mythology, Ma’at was believed to have two dimensions: terrestrial and divine. In the former, Ma’at was a symbol of the global and terrestrial norm- an equilibrium dominating the entire world, a justice that enables honesty, and an order that serves as a criterion for assessment of people’s deeds. In the latter, Ma’at is simultaneously the mother, the daughter, and the wife of Ra (Moreover, it is the spiritual sister of the Pharaoh. It is responsible for maintaining the balance in the cosmos, and it is by its virtue that the world is administered with harmony and coherence.

According to ancient Egyptian beliefs, the souls of the dead were judged in a great hall belonging to Ma’at. In that hall, gods took out the dead’s heart and put it on a scale pan, behind which the Goddess Ma’at stood. On the other scale pan, there was a feather as a symbol of honesty and justice, that is, a symbol of Ma’at. If the dead’s heart was lighter than the feather, this meant that the dead person had done good deeds in his or her life, and thus, he or she deserved to go to Osiris, but if its heart was heavier than the feather, it meant that the dead person had committed indecent acts in the world of the living beings, and hence, he or she deserved to be punished and destroyed.

By and large, the notions or functions of Asha and Ma’at might be said to share the following characteristics: (1) both meant cosmic order, truth, and justice, and were opposed to symbols of disorder, chaos, and falsehoods, (2) both were constant and stable forces in the world and had high rankings in the hierarchy of deities, (3) given the notion of law and order, they both had roles to play in ideal governments or monarchies, and (4) compliance with Asha and Ma’at could lead to salvation at the final judgment or the day of resurrection.

Overall, one of the most fundamental shared notions between Mazdaean and ancient Egyptian beliefs was that of Asha and Ma’at. Their wide-ranging meanings notwithstanding, the two notions point to the existence of cosmic order in the whole being. Furthermore, the belief in Asha or Ma’at was first and foremost a belief in there being an eternal order in the being or cosmos, which serves as the exemplar of human life. Asha and Ma’at have pervasive individual and social dimensions, acting upon which seemingly counted as an essence of the entire cosmic order in both Zoroastrian and ancient Egyptian beliefs.

Keywords: Cosmic Order, Asha, Mat, Ethics, Justice.

References

- Abazari, Y., Behjo, Z., & Vali, V. (2008). *Adyan Jahan Bastan*. Tehran: Institute of Cultural Studies and Research.
- Ahmadi, A. (2015). What is Asha? *Bulletin of SOAS*, 78(2), 1-23.
- Amozgar, Zh. (2012). *Tarikh- e Asatir-e Iran*. Tehran: Samt Publication.
- Asman, J. (1990). *M' ' tt G Grcc.. ieeit UUU UUEll ikkkii t im ttt tt tttt tt*. München: Beck.
- Esmit, B. (2015). *Mesr-e Bastan*. Translated by Azita Yasayi. Tehran: Qoqnos Publication.
- Bartholomae, Ch. (1904). *ttt iiiii vvsss Wttt rrrhhh*. Strassburg: Karl J. Trübner.
- Bhattacharji, S. (1981). Varuna. *Encyclopedia of Religion*, 15, 190.
- Boyce, M. (1998a). *Chekyde-ye Tarikh-e kish-e Zartusht*. Translated by Homayon Sanatizade. Tehran: Safi Alishah Publication.
- Boyce, M. (1998b). Ardwhahisht. In: Yarshater, E. (Ed.) *Encyclopedia of Iranica*. California- Mazda.
- Boyce, M. (2014). *Tarikh-e Kish-e Zarthusht*. Translated by Homayun Sanatizade. Tehran: Toos Publication.
- Boyce, M., Whilliams, A., Kreyenbroke, Ph., & Hinells, J. (2009). *Jostari dar Falsafe ye Zarthushti*. Translated by Sayed Saeid Reza Montazeri, Saeid Zare, and Nilofar Sadat Navab. Qom: Bostan-e Ketab Publication.
- Daumas, F. (1965). *Eivilisation de Egypt pharaonque*. Paris: Ed Arthiud.
- Dhalla, M. N. (1938). *History of Zoroastrianism*. New York: Oxford University Press.
- Doostkhah, J. (2010). *Avesta: Kohantaran Sorudha va Matnhaye Irani*. Tehran: Morvarid Publication.
- Elawar, M. S. (2011). *The epistemic goddess: A post-colonial analysis of justice through the methods of women's spirituality: A feminist case study on Afghanistan*. PhD Thesis. California Institute of Integral Studies.
- Eliade, M. (2015). *Tarikh-e Andishe-ye dini*. Translated by Mani Salehi Allame. Tehran: Nilofar Publication.
- Hart, G. (2005). *The Routledge dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*. New York: Routledge.
- Payadeye Kuhsar, A. (2007). Barrasi Tatbighi Rita va Asha dar Hindu va Iran. *Pazhuhesh nameye Adyan*, 1(23), 59-89.
- Hinells, J. (2019). *Shenakht-e Asatir-e Iran*. Translated by Zhale Amozgar and Ahmad Tafazoli. Tehran: Cheshme Publication.
- Jafari, A. (2003). Daneshname ye din: asha. *Haft Asman*, 6(23), 175-177.
- Karenga, M. (2004). *Maat, the moral ideal in ancient Egypt, a study in classical African ethics*. London: Routledge.
- Kent, R. G. (1952). *Old Persian*. Tehran: Tahouri Publication.
- Mack, L. B. (1970). *Wisdom myth and mythology: An essay in understanding a theological tradition*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mayrhofer, M. (1992). *yyymll iii ccsss Wnnrrreeee ee e eetiiii cnnn*. Heidelberg: Carl Winter Universität.
- Miniaci, G. (2014). *eee εεεε ff d'' r yy dt tt t iii tt t ... äi a.... .-e nmm oo lrr ss dd wm iri i Diamun/Pdiamun and the change in conception of Shabti Statuettes*. London: Sage Publication.
- Mirzapor al-Hashm, S. S., & Mahmodi, A. (2020). Asha dar Motun Avestai. *Journal of Ontological Research*, 17, 171-195.
- Mohamad Panah, B. (2007). *Asrar-e Tamddon-e Mesr-e Bastan*. Tehran: Sabzann Publication.
- Mojtabai, F. (1973). *Shahr-e Zibaye Aflatun va Shah-e Armani dar Iran-e Bastan*. Tehran: Ancient Iranian Culture Association.
- Nichols, A. (2016). The Iranian concept Asha and Greek views of the Persians. *Studia Classicie Orientalia*

Lxii, 1, 61-86.

- Pinch, G. (2002). *Handbook of Egyptian mythology*. Santa Barbara, California: ABC- Clio.
- Qhiyasi, N. (2012). *Deeel ll m'' eef ttt t t ttttt ttt ttt ooooo* Tehran: Sureye Mehr Publication.
- Remler, P. (2010). *Egyptian mythology Atoz*. Broomall, United States: Chelsea House Publications.
- Rostamvandi, N. (2009). *Andisheye Iranshahr dar Asre Eslami*. Tehran: Amir Kabir Publication.
- Shaker, M. (2018). *Ma'at, story of justice in ancient Egypt*. Grin Verlag: University of Heidelberg (Institut von egyptologie).
- Schlerath, B. (1987). Asha: Avestan Asha. *Encyclopædia Iranica*, 2, 694-696.
- Schmitt, R. (2014). *o ttt rreeee ee e eārrr ii ccsss ssssss sccciii fnn*. Wiesbaden: Reichert Verlag.
- Skjærvø, P. O. (1987). Asha: Old Persian Arta. *Encyclopædia Iranica*, 2, 694-696.
- Uzdavynys, A. (2008). *Philosophy as a rite of rebirth: from Ancient Egypt to Neoplatonism*. Wiltshire, London: Matheson Trust Publication.
- Zaehner, R. Ch. (1999). *llll lm M,,,,, , fftiii Mtt tttttt -e Zartushtyan*. Translated by Ferydun Badrey. Tehran: Toos Publication.

الهیات تطبیقی

نوع مقاله: پژوهشی

سال سیزدهم، شماره بیست و هفتم، بهار و تابستان ۱۴۰۱

ص ۷۱-۸۴

تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۷/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۳/۴

t

بررسی مقایسه‌ای کارکردهای اِشه و ماعت

سید سعیدرضا منتظری* استادیار گروه ادیان و عرفان، دانشکده الهیات، پردیس فارابی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

ssmontazery@ut.ac.ir

مجید طامه، استادیار فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، ایران

majidtamah@hotmail.com

سعیده شریفی، کارشناسی ارشد گروه ادیان و عرفان، دانشکده الهیات، پردیس فارابی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

saeide.sharifi94@gmail.com

چکیده

یکی از اشتراکات غالب تمدن‌های کهن، اعتقاد به وجود نوعی نظم مقدس کیهانی بوده است. این اعتقاد و باور، مردمان را ناگزیر و ملزم می‌ساخت تا حیات خویش را اعم از مادی و معنوی با اصول و قوانین ثابت ازلی و ابدی نظام مقدس کیهانی همسو سازند. طبیعتاً سرپیچی از این نظام مقدس نیز ناروا و غیرمجاز بود. نمونه‌هایی از واژگان ناظر به مفهوم نظم کیهانی عبارت‌اند از: در سنت هندی رته (ṛta) که بعدها به دهرمه (dharma) تبدیل شد، در باورهای زرتشتی آشه، در مصر باستان ماعت (Ma'at)، در آیین بودایی دهرمه، در مسیحیت لوگوس، در یونان باستان دایکو یا منوس، در خاور دور تائو یا دائو و در اسلام وحدت. این یکپارچگی و نظم، عالم تکوین و تشریح را در بر می‌گیرد و به حیات انسانی در ابعاد فردی و اجتماعی در تنظیم روابط با خود، با دیگر موجودات و با آفریدگار هویتی اصیل و ماندگار می‌بخشد. در این سنت‌ها ضمن تأکید بر اهمیت نظم و راستی و درستی در انتظام امور هستی و تعاملات بشری، بر رابطه تنگاتنگ نظم و راستی با سعادت و نجات تصریح شده است. همچنین، درک وجود نظم کیهانی و اخلاقی در فهم عمیق‌تر نسبت به حقایق هستی نقشی بی‌بدیل و ارزنده دارد. از ویژگی‌های مشترک اسطوره‌های ایران باستان و مصر باستان، مفهوم نظم کیهانی است که در تجلیات گوناگون شخصیت‌های آنها نمودار شده است. تجلی این مفهوم نه تنها در جلوه بصری، از نظر اعمال و جایگاه وجه نمادین آنها نیز تأمل‌پذیر است. هرچند به ظاهر اشخاص و اعمال اساطیری این دو تمدن کاملاً با یکدیگر منطبق نیستند، با دقت در بین ایزدان می‌توان میان ایزد اِشه در ایران و ماعت در مصر، که هر دو به معانی «راستی، عدالت» و «نظم اخلاقی» اشاره دارند، وجه مشترکی یافت.

واژه‌های کلیدی:

اِشه، اخلاق، عدالت اجتماعی، ماعت، نظم کیهانی

مسئول مکاتبات

منتظری، سید سعید رضا، طامه، مجید، شریفی، سعیده. (۱۴۰۱). بررسی مقایسه‌ای کارکردهای اِشه و ماعت. *الهیات تطبیقی*. ۱۳ (۲۷)، ۷۱-۸۴.

2322-3421 / © 2022

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<http://dx.doi.org/10.22108/coth.2022.131095.1654>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20089651.1401.13.27.3.8>

مقدمه

بشر از اعصار کهن به مسئله نظم کیهانی توجه داشته است. مقصود از نظم کیهانی، نظم غیر شخصی فراگیری است که همه امور جهان بر اساس آن سامان می‌یابد و نظم اخلاقی و نظم طبیعی را شامل می‌شود. دغدغه شناخت این نظم، فهم ماهیت و کیفیت عملکرد آن در قالب تبیین‌های اسطوره‌ای، دینی و عملی، نمایانده شده است. متون مقدس نیز به‌عنوان ظرفی که محتوی کلیات و صورت اجمالی الهیات ادیان‌اند، درصدد پاسخ‌گویی به این دغدغه انسانی برآمده‌اند. از جمله این متون مقدس اوستا، کتاب دینی زردشتیان و پاپیروس‌نوشته‌هایی به خط هیروگلیف در مصر هستند.

یکی از آموزه‌های محوری مطرح شده در اندیشه شرق باستان، به‌ویژه ایران، آموزه نظم کیهانی یا ناموس طبیعت است. اصطلاح دال بر این نظم، در زبان اوستایی اشه (aša) است. این اصطلاح در ودهای هندی با عنوان رته (ṛta) و در کتیبه‌های فارسی باستان به صورت (ṛta) در نام‌های خاص (مانند Rtaxšaça «اردشیر») به کار رفته است (Bartholomae, 1904: 229; Schmitt, 2014: 240; Mayrhofer 1992: 1/ 254)؛ البته با وجود همسانی‌های معنایی در زمینه این مفهوم، به‌ویژه در دو تمدن ایران و هند، دگرگونی‌های در آن پدید آمده است؛ چنانکه در آیین‌های بعدی هندو مفهوم رته با کلمه دهرمه (dharma) بیان شد (پیاده کوهسار، ۱۳۸۶: ۶۰). در ادیان و آیین‌های دیگر نیز از این نظم کیهانی می‌توان سراغ گرفت. در مسیحیت لوگوس، در یونان باستان دیکه (dike)، در خاور دور تائو یا دائو و در اسلام وحدت. این یکپارچگی و نظم، عالم تکوین و تشریح را در بر می‌گیرد و به حیات انسانی در ابعاد فردی و اجتماعی در تنظیم روابط با خود، با دیگر موجودات و با آفریدگار هویتی اصیل و ماندگار می‌بخشد. در این سنت‌ها ضمن تأکید بر اهمیت نظم و راستی و درستی در انتظام امور هستی و تعاملات بشری، بر رابطه تنگاتنگ نظم و راستی با سعادت

و نجات تصریح شده است. همچنین، درک وجود نظم کیهانی و اخلاقی در فهم عمیق‌تر نسبت به حقایق هستی نقشی بی‌بدیل و ارزنده دارد (میرزاپور آل هاشم و محمودی، ۱۳۹۹: ۱۷۷). در واقع، مفهوم نظم الهی در حکم واسطه‌ای اخلاقی و معنوی به‌شمار آمده که در راه نزدیکی به خداوند، جای واسطه‌هایی عینی و فیزیکی همچون کاهنان، کشیشان، قدیس‌ها و رهبران مذهبی را گرفته است تا وجوب به فضایل الهی در آن برجسته‌تر شود (Schlerath, 1987: 694). اهمیت نظم کیهانی یا اشته از منظر پژوهش حاضر، بر مجموعه صفاتی از قبیل دادگری، اعتدال، عدالت، راستی و اقدام به حقوق فردی و در اصل قانون ازلی و ابدی اهورایی است که حوزه تأثیر آن، کیهان و اخلاق را در بر می‌گیرد. براساس اشته، هر کنشی واکنشی خاص خود اعم از خوب و بد، پاداش یا پادافره در پی خواهد داشت (Dhalla, 1938: 75). اشته علاوه بر اینکه به معنی «راستی آرمانی» است، وظیفه دارد قانون ایزدان را به منصفه ظهور برساند تا عدالت را در جامعه برقرار کند (رضی، ۱۳۷۶: ۲۵). اشته در اصل قانونی کیهانی و ازلی است که علاوه بر کیهان حوزه اخلاق فردی و اجتماعی انسان را نیز در بر می‌گیرد (میرزاپور آل هاشم و محمودی، ۱۳۹۹: ۱۷۸). مفهوم نظم کیهانی در دین و فرهنگ مصر باستان نیز نمود چشمگیری دارد. اشته هم در گاهان و هم در اوستای متأخر با بسامد زیادی به کار رفته است که نشان از اهمیت این مفهوم در اندیشه‌های زردشتی دارد. اشته در اندیشه زردشتی تنها نظم ظاهر نیست؛ بلکه تحقق نظم کیهانی و ازلی است که آفرینش در پرتوی آن شکل گرفته است. در واقع نظم موجود در طبیعت یا همین نظم ظاهری را باید نتیجه نظم حاکم بر عالم معنا دانست (Bhattacharji, 1981: 26). بنابر قانون اشته، هر کنشی واکنشی به دنبال دارد و هر عملی پاداش و جزای خود را می‌طلبد. در باورهای مصریان، میان وقایع کیهانی که ماهیت زندگی الهی را آشکار می‌ساختند، با مفهوم ماعت (Ma'at) ارتباط تنگاتنگی وجود داشت. ماعت همان

ادیان و مذاهب مصر باستان اشاره کرده‌اند که در مصر باستان خدایان فراوانی با شیوه‌ها و روش‌های خاص خود پرستش می‌شدند. در مصر باستان بنیان جامعه بر پایهٔ یکی از این خدایان یعنی ماعت، خدای عدالت و راستی بود. او خدایی بود که نظم را چه در جهان مینوی و چه در جهان دنیوی برقرار می‌ساخت. در دانشنامهٔ *ایرانیکا* نیز در دو مدخل جداگانه به واژه‌های اِشه اوستایی و ارته فارسی باستان و مفهوم آنها پرداخته شده است (Schlerath, 1987; Skjærvø, 1987). یکی از آخرین نوشته‌ها دربارهٔ اِشه به قلم امیر احمدی (2015) است که در آن به سابقهٔ این مفهوم هندوایرانی و کارکردهای آن در متون اوستایی پرداخته و در نهایت، معانی «راستی» و «نظم» را برای آن مناسب ندانسته و معنی کلی «نظم کیهانی» را برای آن پیشنهاد داده است. ژ. ویو (۱۳۸۵) در کتاب *اساطیر مصر*، اسطوره‌های مصری را از زمرهٔ کهن‌ترین داستان‌های اساطیری جهان می‌داند و نام تمام خدایان مصری و نحوهٔ پیدایش و خوی‌شکاری آنها را بیان کرده است. در فصول بسیاری راجع به ماعت سخن گفته و نقش آن را در ارتباط با خدایان، جامعه و انسان بیان کرده است. سارا ایلز جانستون (۱۳۹۴) در کتاب *درآمدی بر دین‌های دنیای باستان* به تاریخ دین‌های باستان و خدایان، فرهنگ و سنت‌های دینی موجود در مصر باستان پرداخته است. همچنین نگارندگان این مقاله در اثری جداگانه در سال ۱۴۰۱ با عنوان «جایگاه و مفهوم ماعت در مصر باستان» توضیحاتی را در باب ماعت در مصر باستان مطرح کرده‌اند. او در بین این خدایان به مفهوم ماعت به منزلهٔ معیار سنجش اعمال بشری و محکمهٔ الهی در جهان بعدی و ادامهٔ محکمهٔ زمینی اشاره می‌کند؛ از این رو، همین امر موجب اعتقاد به معاد در مصر باستان شد.

اِشه، نظم کیهانی در مزدیسنا

بنابر نظر برخی از دانشمندان، باور به قانون اِشه بسیار پیش‌تر از رواج دین مزدیسنی در ایران شکل گرفته است؛

نظامی بود که خدای خورشید (رع: Ra) به‌عنوان آفریدگار جهان در آغاز زمان و برای همیشه خلق کرده بود. نتیجهٔ این امر، سلطهٔ تصویری ایستا از جهان، بر اندیشهٔ مصریان جهان باستان بود. برخلاف انسان‌های عصر جدید، آنان خود را از بدو تولد درگیر جریان‌های پیوسته و پویایی از پیوندها و گسست‌های گوناگون نمی‌یافتند. مصریان به‌طور کامل، فاقد هر نوع معاد شناسی بودند و اعتقاد داشتند در آشفتگی‌های اجتماعی و تباهی اخلاقی، ماعت همواره حاکم خواهد ماند (بهجو، ۱۳۸۷: ۶۵). ماعت بیان‌کنندهٔ حقیقت، صداقت و عدالت است. او به شکل بانویی سرپوشیده تصویر شده است که پر شتر مرغ بر سر دارد. او بخش جدایی‌ناپذیر از وجود رع و اوزیریس (Osiris) است. ماعت، الهه‌ای است که رسیدن به بهشت را برای فرد مصری رقم می‌زند (Hart, 2005: 89).

پیشینهٔ تحقیق

دربارهٔ موضوع این مقاله، یعنی وجوه مشترک میان اِشه و ماعت، نگارندگان مطلب مستقلی نیافتند؛ اما دربارهٔ اِشه و ماعت به‌طور مستقل تحقیقاتی انجام شده است. دربارهٔ مفهوم نظم کیهانی نیز نوشته‌های متعددی موجود است. فتح‌الله مجتبایی (۱۳۵۲) در کتاب *شهر زیبای افلاطون و شاه‌آرامی در ایران باستان*، به بررسی باورها و عقاید ایرانیان باستان پرداخته است و کارکردهای گوناگون اِشه را که نماد راستی و عدالت به‌شمار می‌آیند، بیان کرده است. محمد کریمی زنجانی اصل (۱۳۸۳) در کتاب *اندیشهٔ سیاسی ایران از حلاج تا سنجستانی* به موضوع «حق» در سایر ادیان پرداخته است. در واقع، انگارهٔ نظم کیهانی در باورهای ایرانیان باستان ریشه در اندیشه‌های هندوایرانی دارد که در زبان اوستایی با عنوان اِشه بیان شده و یکی از اصول اخلاقی مهم در فرهنگ و سنت زرتشتی است. همچنین، این مفهوم یکی از اصول خمسهٔ مکتب معتزلیان ایرانی و مذهب شیعیان دنیا است. بهجو و همکاران (۱۳۸۷) در کتاب *ادیان جهان باستان* در قسمت

مزدپرستی است که در سراسر او ستا (به‌ویژه در گاهان پنج‌گانه) همواره بدان اشاره می‌رود و می‌توان گفت همه راههای رستگاری به اشته می‌پیوندند.

بنابر این نظر، اشته در مفهوم خود دربردارنده همه صفات نیک است که در گوهری مینوی تجلی می‌یابد. در مجموع، این صفات نیک همواره یک امر قطعی است و آن رستگاری است. همچنین، اشته یکی از فروزه‌های اهوره‌مزد است و چنانکه از عنوان فروزه بر می‌آید، نور و روشنایی است. جدا از این تعبیر، در همه آیین‌هایی که در طول تاریخ بشریت وجود داشته‌اند، نماد نیکی، ایزدان، کنش‌ها و اعمال نیک در قالب ذهنی و اخلاقی، نور و روشنایی بوده است. بر پایه چنین استدلالی، به نظر می‌رسد معادل «روشنایی رستگاری» برای واژه اشته مناسب باشد. مردمانی که با اشته همراه شوند (آشون)، بهترین پادشاهان را خواهند یافت و راه درستی را در پرتو او در خواهند یافت و وظیفه آنها مقابله با دروغ است که در مقابل اشته قرار دارد. آشون (پیرو اشته) نیایش‌ها را به جا می‌آورد تا بتواند این فرمان‌روایی بهشتی را ببیند و راهش را ادامه دهد (هینلز، ۱۳۹۸: ۷۲-۷۳). در سرودهای زرتشت اشاره مستقیم به این نکته وجود دارد که مزدا پدر است و این گویای ماهیت وجودی اشته است که برآمده بخشی از گوهر مزدا، یعنی خرد بی‌نقص اوست. این رابطه پدر و فرزند، بیان‌کننده ارتباط آفریننده و آفریده و هم‌گوهری آنهاست. با توجه به اینکه اهوره‌مزدا ریشه و اصل «راستی» و خود «حق مطلق» است، اشته نیز که آفریده اوست، بهترین راستی به معنای «حق ظاهر شده در عالم» خواهد بود. از این منظر، اگر وهومنه تجلی خرد اهوره‌مزدا در عالم پیدایی و انفس است، پس اشته تجلی اهوره‌مزدا در گیتی و پیدایی او در آفاق به‌شمار می‌رود. به بیان دیگر، همان‌گونه که نقش وهومنه نقشی در پیوند با انفس است، اشته نقشی در رابطه با آفاق دارد؛ یعنی میانجی آفرینش عالم، نگهدارنده و پرورنده آن است؛ از این رو، اشته ظاهرکننده دو صفت ربوبیت و خالقیت خداوند است

یعنی آن زمان که هندوان و ایرانیان در نواحی آسیای مرکزی می‌زیستند و زندگی شبانی داشتند؛ از این رو، ممکن است مفهوم اشته برگرفته از آگاهی‌های این چوپانان از ضرب‌آهنگ‌های تکرارشونده زندگی باشد (بویس، ۱۳۹۳: ۹۹). زردشت در گاهان از اشته بسیار یاد کرده است؛ اما اصطلاح اشته‌وهیشته (Aša-vahišta) «بهترین راستی» نیز در گاهان به کار رفته است که در دین زردشتی دومین فروزه‌مزد اهوره تلقی شده و در گروه امشاسپندان پس از وهومنه (Vohu-manah) قرار گرفته است (Boyce, 1998: 389). اشته تجلی خرد و برنامه‌آزلی اهوره‌مزاد در آفرینش جهان در نظر گرفته می‌شود که در آن نگاهداری و حفظ جهان نیز با اشته ممکن و میسر می‌شود؛ در عین حال، بقای انسان و سایر موجودات جهان نیز با وجود اشته تضمین می‌شود.

در باب معنای واژگانی اشته مباحث بسیاری موجود است؛ اما هنوز معنای دقیقی برای این واژه ارائه نشده است که همه پژوهشگران در آن اتفاق نظر داشته باشند. بارتولومه در فرهنگ ایرانی باستان برای واژه اشته این معانی را ذکر کرده است: درستی، راستی، حقیقت (1904: 229). چنانکه مشهود است بارتولومه و به تاسی از او دیگر محققان غربی، در هنگام مواجهه با کلمه اشته، یا به معنی لفظی آن اکتفا کرده‌اند یا خود واژه را به کار برده‌اند. در میان پژوهشگران ایرانی نیز همین رسم معمول بوده است و برخی از آنها کوشیده‌اند توضیحاتی را برای این واژه بیاورند؛ برای مثال، جلیل دوست‌خواه (دوست‌خواه، ۱۳۸۹: ۹۱۹) در باب اشته چنین نوشته است:

«معنای اشته را در گزارش‌های مختلف گاهان در هند، اروپا و ایران، راستی، حق، حقیقت، دادگری، سامان آفاق، قانون ابدی آفرینش، نظم و تربیت کامل و تعبیرهای دیگری از این دست نوشته‌اند؛ با این حال، هنوز کسی حرف آخر را نزده و نتوانسته است تعریف جامع و مانعی از این اصل و اصطلاح گاهانی به دست دهد ... اشته به‌صورت آهیخته، یکی از اصول اساسی و مهم دین

نهایی شکست می‌دهد (بندهشن، بند ۱۸۲).

کاربرد و کارکردهای اِشه

اشه و ایزدان

ایزدان، نام یک دسته از فرشته‌های آیین زرتشت‌اند که به فرشتگان کهن شهرت دارند. معادل واژه فارسی ایزد در اوستای یزته (yazata) به معنای «درخور ستایش» و در پهلوی یزد (yazad) است. در فارسی این واژه به معنای خداوند و آفریدگار است و معنی فرشته ندارد. درباره جایگاه ایزدان یا فرشتگان در آیین زرتشتی، اعتقاد این است که اینها موجوداتی آسمانی‌اند که بعد از امشاسپندان مقام دوم را در نزد اهوره‌مزدا دارند. تعداد آنها پر شمار است و به دو بخش مینوی و جهانی تقسیم می‌شوند. اهوره‌مزدا در رأس ایزدان مینوی قرار دارد. در واقع، اعتقاد به این ایزدان مختلف، نگرش ساده مردمان به نمودهای طبیعت است. بدین ترتیب، هر یک از نمودهای طبیعت دارای ایزد ویژه است؛ البته پندار توده مردم از حقیقت این کیش جداسست؛ چون در گاهان سخنی از ایزدان به میان نیامده است. در گاهان فقط از یک خدا نام برده می‌شود و آن «اهوره‌مزدا»ی هستی‌بخش و دانای بزرگ است (Kent, 1952: 115). در گاهان، اِشه به دفعات زیادی با آتر (ātar) ایزد آتش همراه می‌شود. زرتشت از آذر به‌عنوان نجات‌دهنده جهان هستی نام می‌برد و از او می‌خواهد در برابر شه‌ریاران دروغ‌پرست حامی و پناه او باشد. این تفکر که اِشه و آذر را در ارتباط می‌دانسته‌اند، شاید از ارتباط آتش و خورشید ناشی شده باشد. با توجه به اینکه آتش را نماینده مستقیم خورشید روی زمین می‌دانستند و طلوع و غروب خورشید را براساس نظم اِشه متصور بودند، طبیعی بود آتش را نیز با نیروی کیهانی مرتبط بدانند (بویس، ۱۳۹۳: ۹۱). همچنین، ارتباط ویژه‌ای بین اِشه و ایریمن (Airyaman) ایزد دوستی و شفابخشی، وجود دارد که در اردیبهشت‌یشت از آن سخن رفته است. غیر از ایریمن، ایزدانی همچون سروش (Sraoša)، بهرام یا

(Mills, 1899: 38-39). اِشه جلوه داد اهورایی است؛ یعنی آنچه باید به مشیت خداوندی تعبیر شود. محتوای مشیت اهورایی این است که هر کس سود و زیان و نتیجه کارهای خود را می‌بیند. اهوره‌مزدا به مردم آزادی‌گزینش یا اختیار داده است که هر کس با انتخاب خرد و وجدان، راه خود را برگزیند و هشدار داده است هر اندیشه، گفتار و کرداری برابری با قانون اِشه، نتیجه‌ای را به دنبال خواهد داشت و این نتیجه اعمال تغییرپذیر نیست؛ ولی‌گزینش و تصمیم‌گیری به افراد ارتباط دارد و ارزش‌های اخلاق را به صورت مطلق به دست می‌دهد (Boyce, 1986: 389-390).

اشه و دروج؛ اِشه‌وهیسته و دیو ایندره «Indra»

ایندره یکی از خدایان هندوایرانی است که هم در سنت ودایی و هم در سنت زرتشتی اعتبار خود را حفظ کرده و از جایگاه بسیار والایی برخوردار است. ایندره در سنت ودایی به خدای پرصلابت جنگ بدل شد؛ در حالی که در سنت زرتشتی، او از سردیوان یا دیوان سرکرده‌ای است که نظم و سامان زندگی را مختل می‌کند (آموزگار، ۱۳۹۱: ۳۳۹). در دین زردشتی، دروج یا دروغ نقطه مقابل اِشه تلقی شده است؛ اما در هند در مقابل رته (rta) «راستی، نظم» صورت منفی آن، یعنی anrta «ناراستی، بی‌نظمی» قرار می‌گیرد. علاوه بر معنی ساده دروج، برای آن قائل به معنی کلی «انکار نظم آسمانی» و «انکار آن چیزی که نیروی مقدس را در خود دارد» نیز هستند (جعفری، ۱۳۸۳: ۱۷۷). در متون زردشتی، ایندره هم‌اورد اِشه‌وهیسته به‌شمار آمده است. نقش اصلی ایندره آن است که اندیشه و فکر آفریدگان اهوره‌مزدا را از انجام کارهای نیک باز دارد؛ حتی مانع گستی بستن آنها بشود. همان‌طور که اردیبهشت نماد نظم و راستی است، ایندره نماد ضد نظم و تربیت و راستی است. ایندره اندیشه آفریدگان را از رفتارهای پرهیزکارانه باز می‌دارد و هنگامی که افراد در وظایف دینی خود اهمال و غفلت می‌کنند، شاد می‌شود و بیشتر به‌عنوان روح ارتداد دینی توصیف شده است. در آخر، اردیبهشت، ایندره را در نبرد

ازلی و مینوی محقق می‌شود (مجتبایی، ۱۳۵۲: ۳۰-۳۱).

اشه و آرمان‌شهر

همان‌طور که اشه مفاهیم نظم جهانی، اخلاق، قانون و راستی را در بر می‌گیرد، در ایجاد مملکت آرمانی هم کارکرد فراوانی دارد (مجتبایی، ۱۳۵۲: ۹۶). چنانکه گفته شد کیهان‌شناسی دو مطلب را در بر می‌گیرد: نخست، منشأ آفرینش و دوم، نسبت میان دو جهان مشروط و نامشروط. تلفیق این دو مطلب خواه‌ناخواه مسئله آفرینندگی و ابداع در عرصه نظام اجتماعی را به میان می‌آورد و در پی آن، ساختن واقعیت به آن صورت مینوی که در جهان وجود داشته است. بدین ترتیب، در اندیشه ایران شهری، پس از آنکه جایگاه انسان در هستی تبیین شد، به‌عنوان موجودی مادی باید دست به آفرینندگی در نظام اجتماعی زد؛ به طوری که با سلسله‌مراتب جهان مینوی سازگاری تام داشته باشد. ابزاری که در اندیشه ایران شهری برای چنین اقدامی در نظر گرفته شده، مفهوم عدالت است. عدالت، در این مسیر، خصیلتی کیهانی می‌یابد که باید با تحقق مراتب خویش‌کاری، جامعه سیاسی عادل به ارمغان بیاورد. انگاره خویش‌کاری در مرکز مفهوم عدالت قرار دارد؛ زیرا کارکردهای اجتماعی عادلانه را مشخص می‌کند و اعضای جامعه سیاسی نشان می‌دهند در کدام سلسله‌مراتب جای دارند (مجتبایی، ۱۳۵۲: ۵۰). اساساً نظریه عدالت در ایران باستان را باید در مفهوم اشه جست‌وجو کرد. این نظم کیهانی، اجتماع انسان‌ها را نیز به طبقاتی تقسیم کرده است؛ زیرا سامان‌مندی جهان بر اساس الگوی اشه باید نمودی عینی و واقعی داشته باشد. در واقع، طبقات اجتماعی، عینی‌ترین جلوه‌گاه نگاه سلسله‌مراتبی به جهان قلمداد می‌شوند که بر اساس آن، جامعه به سه طبقه تقسیم می‌شود: ۱. فرمان‌روایان و دین‌مردان؛ ۲. سپاهیان و ۳. برزیگران. در نظام طبقاتی جامعه ایرانی و براساس قانون الهی اشه، شاه در رأس هرم طبقات اجتماعی و اصلی‌ترین کارگزار اندیشه ایران شهری و نمونه عینی و زمینی اهوره‌مزدا در جهان مینوی است. این شخص همان

ورث‌رغنه (Vr̥θrayna)، نیریو سنگهه (Nairyōsangha)، چیستا (Čistā) و مهر پیوندهایی با اشه داشتند. این ایزدان به‌عنوان یاوران اشه یاد شده‌اند (پیاده کوهسار، ۱۳۸۶: ۸۳-۸۲؛ Boyce, 1998: 189-390).

اشه و آفرینش

در هستی‌شناسی زرتشت، سلسله‌مراتبی از عوالم وجود دارد. امشاسپندان در حکم آیینه‌ای هستند که تصویر هر آنچه در عالم بالاست را منعکس می‌کنند و در واقع محل تجلی آن تصویرند. در سلسله‌مراتب عالم با فاصله گرفتن از منشأ ازلی و حقیقت مطلق نورالانوار، سیر نزولی به گونه‌ای طی می‌شود که رفته‌رفته از نورانیت عوالم، کاسته و درمقابل، بر ظلمانیت و مادیت افزوده می‌شود. بدین ترتیب، هر عالمی که در مرتبه بالاتری از نور قرار گرفته، به دلیل نزدیکی بیشتر به منبع نور، شفافیت بیشتر حقایق امور در آن مثالی برای عالم پایین‌تر است که با پیروی و منطبق ساختن خود با آن می‌تواند به مرتبه عالم بالاتر صعود و تعالی داشته باشد؛ از این رو، غایت و هدف زندگی و حیات موقت دنیوی هر انسانی، هماهنگ‌ساختن نظم حاکم بر این عالم با نظم مقدس کیهانی اشه در عالم بالاتر خواهد بود. نفوذ نیروهای اهریمنی و سپاه شر در این عالم با تخریب و برهم زدن نظم حاکم بر گیتی همراه است. آفریننده نظم و راستی اهوره‌مزدا بوده و این نظم در سرتاسر هستی انتشار یافته است. درمقابل، اهریمن برای پیکار و نابودی نیروهای خیر و راستی، «دروغ» را می‌آفریند که همانا برهم‌زننده نظم و از بین‌برنده آن است. انسان زرتشتی در پیکار دائمی میان نیروهای خیر و شر، با دفاع و استقرار نظم و راستی و مبارزه با دروغ و شکست اهریمن، نظم و حقیقت جاویدان کیهانی را بر سراسر هستی حاکم می‌کند. در واقع، این تلاش در استقرار نظم، دستیابی به آرمان‌شهری خواهد بود که پیونددهنده زمین و آسمان است و بدین‌سان، فرجام آفرینش، یعنی بازیابی حیات

(xšaça)، از نام‌های رایج دیگر که با واژه اشته / ارته ساخته شده است، به این موارد اشاره می‌شود: Artaios (Rtaya) «کسی که عملش مطابق ارته است»، Artembares (Rtam-bara) «برنده / حامل ارته» (Nichols, 2016: 66-67).

اشه و اختیار

نخستین مبنا در شکل‌گیری اخلاق، مختاربودن انسان است. خودسازی و تزکیه نفس و تهذیب اخلاقی وقتی برای انسان میسر است که معتقد به توانایی خود در به دست آوردن کمال و ارزش‌های اخلاقی باشد و گمان نکند تلاش‌هایش بی‌فایده است و در تکامل و تغییر سرنوشتش بی‌تأثیر است؛ زیرا برای انسانی که مجبور به انجام امری باشد و اختیاری در ساختن سرنوشت خود نداشته باشد، امر و نهی و مطرح کردن باید و نباید بی‌معناست. پس نخستین ویژگی که زرتشت بر آن تأکید داشت، رابطه شخصی میان انسان و خداست. همه انسان‌ها نسبت به اعمال خود مسئول‌اند که میان خوب و بد یکی را برگزینند و بر پایه همین گزینش است که پیروی از نیکی یا بدی به اختیار انسان گذاشته شده است (زهر، ۱۳۷۸: ۷). همچنین، تمام مخلوقات، به‌جز انسان، طبیعت اخلاقی شان همان طبیعت اخلاقی اهوره‌مزداست و بر همین اساس نیز انتخاب خود را انجام داده‌اند. انسان تنها مخلوق در جهان است که انتخاب شخصی و کنونی او می‌تواند تعادل بین نیروهای اهریمنی را برهم زند و شکست شر را سرعت بخشد یا آن را به تأخیر بیندازد. پس انتخاب اشته متضمن تلاش آگاهانه شخص است تا از این طریق، بتواند قوای اخلاقی را که در امشاسپندان گاهانی تشخیص یافته‌اند، در خود محقق کند (بویس، ۱۳۸۸: ۹۱).

اشه و فرسگرد «رستاخیز»

محور زرتشت آدمی نیست، بلکه این اندیشه و انگاره است که همه آفریدگان دانسته یا ندانسته و مشتاقانه

پادشاه آرمانی ایرانیان است که به‌وسیله او پیوند میان آسمان و زمین برقرار می‌شود و حکومت الهی روی زمین تحقق می‌یابد. او موظف است نظم زمینی را با نظم کیهانی تطبیق دهد و جامعه را به جلوه‌ای از آرمان‌شهر تبدیل کند (رستم‌وندی، ۱۳۸۸: ۵۳-۵۵).

با توجه به اینکه تمام خلقت و کائنات بر مبانی اشته و قانون ازلی و ابدی اهورایی تنظیم شده است و با توجه به اینکه پادشاه بنا بر طبع آتشین لاهوتی‌اش، صاحب فریادی شده و به‌واسطه پیکر دوگانه‌ای که کسب کرده، واسطه فیض میان زمین و آسمان است، تبدل احوال شاه، به تغییر و دگرگونی در نظم کائنات خواهد انجامید؛ تا آنجا که حتی با تغییر نیت شاه، آسمان بخیل می‌شود و شکر، تلخ و حیوانات بی‌تأثیر می‌شوند. براساس تعالیم زردشتی، شاه آرمانی باید به لحاظ صفات انسانی و مینوی بهترین شخص روی زمین باشد و افزون‌بر آن، در به عهده گرفتن این رسالت دشوار توانا باشد. بدین ترتیب شاه باید برخوردار از فضیلت‌های معنوی (اندیشه نیک، گفتار نیک و کردار نیک) و نیز برخوردار از الزامات و مبانی و اسباب شهریاری باشد. بدین ترتیب، ساحت کبریایی اهورایی، با منزلت خدایگانی نماینده او در زمین، به حکومتی آرمانی می‌تواند ختم شود. با توجه به اینکه شاه آرمانی کسی است که بر پایه اشته و در چارچوب نظم اخلاقی حاکم بر کیهان حکومت می‌کند، عالی‌ترین مرجع حفظ اشته در زمین به‌شمار می‌آید (یوسفی، ۱۳۸۵: ۳۰۲-۳۰۳ و ۳۰۸). از روزگار پیش از هخامنشیان، در انتخاب نام شاه یا شاهزادگان، واژه اشته / ارته برای نام‌گذاری به کار می‌رفته است. در کتیبه‌ای از شلمنسر سوم (Shalmaneser III؛ حکومت: ۸۵۹-۸۲۴ پ.م.) از شاهزاده‌ای مادی از پدیرا (Paddira) با نام Artasari نام برده شده که جزء نخست این نام همان ارته یا اشته است. با توجه به بسامد بالای واژه اشته در نام‌های دوران هخامنشیان و سلسله‌های بعد از آن، می‌توان بر اهمیت اشته در نام‌گذاری شاهان صحه گذاشت. گذشته از نام‌های مشهوری مانند اردشیر (Rta-*)

اشاره شده است؛ زیرا ماعت روستاییان را قادر می‌ساخت تا به دنبال دستیابی به عدالت در موقعیت‌های خود باشند (Assmann, 1990: 65-70).

کلمه ماعت در اصل به معنای «باید اوضاع این‌گونه باشد» تفسیر می‌شد که این امر به نظم طبیعی جهان اشاره داشت و مفهومی بود که تفسیر دقیق آن با یک واژه بسیار دشوار است؛ اما بارزترین معنی که به ماعت اختصاص داده شده، مفهوم «عدالت» است (Shaker, 2018: 9-10). این مفهوم در چهار زمینه اساسی کاربرد داشته است: الف) هماهنگی در همه چیز؛ ب) تمرکز در امور اجتماعی؛ ج) حوزه سیاسی و مخالفت با بی‌عدالتی و د) حوزه شخصی که در آن باید از اصول و قوانین ماعت پیروی کرد (Karnega, 2004: 4-5).

در اسطوره‌شناسی مصر باستان ماعت دارای دو بعد است: زمینی و الهی. در بعد نخست، ماعت نماد هنجار جهانی و زمینی است، تعادلی است که خالق هستی بر تمام جهان حاکم کرده است، عدالتی است که امکان درستکاری را فراهم می‌آورد، نظمی است که معیار سنجش اعمال انسان‌هاست. در بعد دیگر یا بُعد الهی، ماعت هم مادر رع است، هم دختر و هم هم‌سر او و خواهر روحانی فرعون نیز است. او ملزم به برقراری تعادل در کیهان است و به لطف اوست که دنیا با هماهنگی و انسجام اداره می‌شود. با توجه به اینکه نخستین وظیفه فرعون، رعایت «قانون ماعت» در سراسر سرزمین مصر است، او جزء جدانشدنی نهاد فراعنه به شمار می‌رود؛ از این رو، در تصاویر و نقوش، فرعون را در حال اعطای پیش‌کشش و هدایا به ماعت و خدایان می‌بینیم. این بدان معناست که فرعون باید در تمام اعمالش خود را با خواسته‌های ماعت منطبق کند؛ بنابراین، دومین بعد وجودی ماعت هم جنبه زمینی دارد و عبارت است از حفظ نظم اجتماعی و قضایی و نماد عدالت و برابری در جهان؛ حتی در دنیای پس از مرگ، به هنگام توزین قلب متوفی، تنها کسانی می‌توانند به بهشت رستگاران وارد شوند که سنگینی قلبشان از وزن پر الهه

جویای یک هدف شکوهمند یعنی «فرشگرد»ند. فردی که خود را بخش یا عضوی از این تقلاهی عظیم مشترک می‌بیند و خود را متحد یا متفقی، هرچند ناچیز و بی‌مقدار با اهوره‌مزدا خدای توانا می‌پندارد، به اینجا می‌رسد که زندگانی و حیات او صاحب اهمیت و کیفیت و معناست و این خودبه‌خود احساس رضایتمندی و سعادت‌مندی می‌آورد که انگیزه‌ای است نیرومند و دلپذیر برای زندگی هدفدار. زرتشتیان بر این اعتقادند که در روز واپسین تمامی اعمال انسان سنجیده می‌شود. در آن هنگام اهوره‌مزدا داوری نهایی را برعهده دارد. اگر خوبی و اعمال نیک انسان بیشتر از اعمال بد و زشت او باشد، کفه ترازوی خوبی سنگین‌تر می‌شود و در نتیجه آن، عبور از پل چینود «پل صراط» و رسیدن به سرای اهوره‌مزدا ممکن می‌شود؛ اما اگر اعمال بد او بیشتر باشد، از پل سقوط خواهد کرد. اگر خوبی و بدی یکسان باشد، در برزخ به سر خواهد برد. در تعالیم زرتشت هر فرد زرتشتی بر این باور است که طبق اندیشه و گفتار و کردار نیکش پاداش خواهد دید. بنابر فرمان اهوره‌مزدا بدکاران در زشت‌ترین مکان جای خواهند گرفت و پیروان اشته به بهترین جایگاه و منزلت خواهند رسید و کسانی که کارهای خیر و شر آنها یکسان است، در عالم هم‌ستگان «عالم برزخ یا اعراف» خواهند ماند. روح و روان آدمی پیوسته صعود می‌کند تا به عالی‌ترین مرتبه، یعنی گروتمان «عرش خداوند» برسد (بویس، ۱۳۷۷: ۱۵۰-۱۵۱-۱۴۹).

ماعت، ایزد بانوی نظم در مصر باستان

نظم در فرهنگ مصر باستان بسیار ارزشمند و مقدس بود؛ به طوری که حفظ و ایجاد نظم به عهده جامعه و تمام اعضای آن بود و نظم در همه اشکال و ایدئولوژی‌های فرعی ظاهر می‌شد. این عنصر اساسی فراگیر و پایدار در تمدن مصر باستان ماعت نام داشت و از چنان جایگاه والایی برخوردار بود که همه چیزهای جسمی و معنوی را نمایان می‌کرد. نخستین بار به ماعت در داستان‌های دهقانان

عرصه درهم آمیختگی ماعت و آپوفیس است (Uzdaviny, 2008: 36).

ماعت بیشتر نباشد (Doamas, 1965: 167).

کاربرد و کارکردهای ماعت در مصر باستان

ماعت و آفرینش

مصریان همواره به این موضوع علاقه‌مند بودند تا بدانند چه کسی جهان را و چگونه آفریده است. بر اساس سنت‌ها سه شهر باستانی هلیوپلیس (Heliopolis)، هرموپلیس (Hermapolis) و ممفیس (Memphis) بر پایه سه نوع کیهان‌آفرینی تدوین شده بود. منابع اصلی بازگونده این اسطوره‌ها عبارت‌اند از: ستون‌هایی با نقوش و خطوط هیروگلیف، دیواره دهلیزها، تابوت‌ها، تالارها و هرم شاه در سقاره (Saqqara) که هدف از برپایی آن تعیین جایی برای جهان آخرت و پادشاه است که در جوار خدای خورشید قرار گرفته است (معصومی، ۱۳۸۸: ۲۲۲).

بر اساس آنچه درباره آغاز جهان در اساطیر مصر گفته شده، همه چیز در تاریکی بوده است و نخست، اقیانوسی بی‌کرانه از آب ساکن وجود داشت. هیچ موجود زنده‌ای وجود نداشته و هیچ حرکتی از هیچ جنبنده‌ای دیده نشده است. گمان مصریان بر این بود که حتی پس از آفرینش، این آب را که در اطراف آسمان وجود داشته و خورشید، ماه و ستارگان و جهان زیرین را دربرگرفته بوده است. در این بی‌حرکتی، ناگهان ویرانی بزرگی رخ می‌دهد و زوال خدایان به وجود می‌آید. در این اتفاق، تنها دو خدا باقی می‌مانند؛ آتوم (Atum) و اوزیریس که به شکل مار بودند. در نهایت، خدای آتوم بی‌نظمی را نابود می‌کند (Remler, 2000: 24). بر اساس این، تمام عالم بر دو گونه است:

همراه با نظم یا بی‌نظمی و هرج و مرج. وجود نظم، ماعت و وجود بی‌نظمی، که هرج و مرج بر آن حاکم است، آپوفیس (Apophis) نامیده می‌شود. این دو در تقابل با یکدیگر قرار می‌گیرند و ریشه این تقابل را باید در خلقت جست‌وجو کرد (Miniaci, 2014: 100). با آغاز خلقت هرج و مرج و بی‌نظمی به‌طور کامل از بین نمی‌رود؛ بلکه مقداری از این بی‌نظمی در عالم باقی می‌ماند و اصلاً جهان

ماعت و ایزدان

آنچه امروزه دین مصریان باستان معرفی می‌شود، بهتر است آن را به‌عنوان نظامی درک کرد که بر پایه آن، مصریان به دنبال سامان‌دهی و کنترل جهان خود بودند. وجود خدایان مختلف در مصر سبب شده است نقش‌ها و صفات را به اشتراک بگذارند و تأثیرگذار باشند. بسیاری از خدایان به صورت حیوان یا سر حیوان به تصویر کشیده می‌شدند تا ارتباط خدایان را با قدرت طبیعی بیان کنند. برخی خدایان به مکان‌های خاص مرتبط می‌شدند و برخی دیگر اجرام آسمانی مانند خورشید بودند. مصری‌ها پیشکش‌هایی تقدیم خدایان می‌کردند تا آنها را راضی نگه دارند که نتیجه آن، حفظ ثبات کیهانی «ماعت» بود. همچنین، ماعت با سایر خدایان نقش‌های ویژه‌ای را ایفا می‌کرد؛ برای مثال، همراه با ایزیس (Isis) با نماد تخت سلطنت پیوند می‌یافت. در مصر، اوزیریس به واسطه ماعت، پادشاهی خدایان جهان زیرین را بر عهده دارد و به‌وسیله ماعت به جاودانگی می‌رسد. ماعت و ایزیس هر دو در تبریئه اوزیریس در دادگاه خدایان نقش داشتند. هوروس (Horus) را نیز خدایان به‌واسطه ماعت تبریئه کردند و سپس او به سلطنت می‌رسد. آنوبیس (Anubis) حامی و تدفین مومیایی‌گران است و بر حنوط و مومیایی کردن اموات نظارت می‌کرد. او ماعت را به تالار مردگان راهنمایی می‌کند. همچنین، خدایان در روی دادن اتفاقات یا ترس‌ها تأثیرگذار بودند و این باعث می‌شد تا مردم با آنها ارتباط شخصی برقرار کنند (Mack, 1973: 91- Bleeker, 1963: 3).

ماعت بی‌نظمی «آپوفیس»

مار در فرهنگ مصر باستان نه تنها موجودی است که جهان را خلق کرد، کارکرد اهریمنی نیز یافته است؛ از این منظر، باعث بی‌نظمی در جهان می‌شود. در جهان زیرین (Duot) مار علاوه بر اینکه نقش نگهبانی دارد، مار

می‌شود؛ صورتش به رع، گونه‌هایش ایزیس، شکمش سَخْمَت (Sekhment) و پاهایش به پتاح تبدیل می‌شود. بدین ترتیب، مرده خدایی می‌شود که می‌تواند با خدایان زندگی کند و از حمایت ایزیس و نفتیس مهربان برخوردار شود (غیائی، ۱۳۹۱: ۲۵).

قضاوت و داوری ارواح مردگان در تالار عظیمی انجام می‌گیرد که «متعلق به دو ماعت» خوانده می‌شود. قلب فرد متوفی روی یک کفه ترازو قرار می‌گیرد و روی کفه دیگر یک پر؛ یعنی نماد ماعت، گذاشته می‌شود. در جریان اجرای عدالت، فرد متوفی دعایی را می‌خواند که از قلبش درخواست می‌کند بر ضد او شهادت ندهد (الیاده، ۱۳۹۴:

۱۶۴). بعد از داوری، روح آزاد مرده مجبور بود از دروازه‌های خدایان عبور کند تا به قرارگاه اوزیریس در راهروی ماعت برسد. با توجه به اینکه در هر دروازه، خدایان نگهبانی وجود داشت، فرد باید ثابت می‌کرد در طول زندگی چه کارهایی در حق خدایان و فرزندان آنها «فراغنه» انجام داده است تا اجازه عبور از دروازه‌ها را به دست آورد. با عبور از دروازه‌های خدایان، مرده به آخرین و مهم‌ترین دروازه، یعنی راهروی ماعت، می‌رسید. در آنجا آنویس دست متوفی را می‌گرفت و داخل راهروی ماعت می‌آورد. پس از آن، خدایان قلب مرده را در می‌آوردند و روی یکی از کفه‌های ترازوی ماعت می‌گذاشتند. بالای این ترازو الهه ماعت ایستاده است که روی یکی از کفه‌هایش یک پر، یعنی نماد راستی و عدالت، قرار داشت. سمت راست ترازو هم خدای تحوت (Thoth) در حال اندازه‌گیری و مقایسه قلب مرده با وزنه ماعت بود. در اینجا، اگر قلب مرده سبک‌تر از پر باشد، یعنی در زندگی کارهای خوبی انجام داده و تمام عمر در خدمت فرعون و خدایان بوده است، پس لیاقت آن را دارد که نزد اوزیریس برود؛ اما اگر قلبش از پر سنگین‌تر باشد، یعنی در دنیای زنده‌ها کارهای ناشایسته و زشت زیادی انجام داده و به پسر خدایان «فرعون» خدمت نکرده است، پس مستوجب عذاب و نابودی است و باید شیطان آموت، او را ببلعد

نابودکننده نیز هست که در قالب نام آپوفیس پیکر می‌گیرد. مصریان می‌پنداشتند آپوفیس آوایش بسیار بلند و ترسناک است و گاهی او به آسمان رخنه می‌کند. هنگامی که آذرخش‌ها در آسمان ابری پدیدار می‌شوند، آپوفیس به جهان بالا یورش برده و در نبرد با خورشید است و هنگامی که خورشید گرفتگی رخ می‌داد، بر این باور بودند که آپوفیس به پیروزی دست یافته و پس از پایان خورشید گرفتگی، خورشید دوباره بر آپوفیس چیره شده است. کاهنان در هنگام روی‌دادن آذرخش در آسمان و نیز خورشید گرفتگی، طلسم‌های جادویی به کار می‌بردند و مردم با هم فریاد می‌زدند تا آپوفیس را از آسمان برانند (Remler, 2010: 173).

آپوفیس دشمن رع و به‌عنوان تجسم خاصی از ایسفت (Isfet) ظاهر می‌شود. آپوفیس سعی در نفوذ به جهان نظم را دارد؛ در حالی که رع به همراه خادم خود «ماعت» جهان را از او محافظت می‌کند. در تصاویر خورشیدی نشانه‌هایی وجود دارد که ماعت در جلوی قایق روبه‌روی رع ایستاده و آپوفیس را محاصره کرده است. این تصاویر نشان می‌دهد ماعت بر دشمنان پیروز می‌شود و از خورشید و طلوع آفتاب محافظت می‌کند. آپوفیس را خدای هنن‌سو (Henen su) می‌کشند که خود را به شکل گربه در می‌آورد (Shaker, 2018: 8-10).

ماعت و داوری مردگان

دیدگاه مصریان باستان درباره مرگ کاملاً متفاوت با سایر ادیان است. مصریان بر این باورند که زندگی پس از مرگ می‌تواند یک مکان خوشایند در کنار دیگران یا حالتی از انزوا و تنهایی وحشتناک باشد. در واقع، این امر انعکاسی است از تجربه زندگی نیکش. زندگی پس از مرگ پر از خطرات و مشکلاتی بود که فرد باید بر آن غلبه می‌کرد (Pinch, 2002: 93). همچنین، بر این باور بودند که سرانجام مرده تبدیل به خدا شدن است. در این تبدیل شدن هر بخش از بدن مرده شبیه بخشی از بدن یک خدا

کیهان و قدرت سیاسی را حفظ می‌کرد، ارتباط بین فرعون و ماعت بود. در تصاویر این‌گونه آمده است که فرعون ماعت را به طرف پدرش، یعنی خدای خورشید، بالا می‌برد و نقش خود را در حمایت از ماعت انجام می‌دهد و نیروی زندگی و کیهانی از طریق ماعت به خورشید باز می‌گشت و در این حین، نوری ساطع می‌شد که برای همیشه روشنایی و عدالت را در جامعه ایجاد می‌کرد (Elawar, 2011: 151).

ماعت و مختاربودن انسان

در انسان‌شناسی اخلاقی، خوبیِ نهفته در سرشت انسان، ریشه در جوهره مشترک خالق توانا دارد که انسان‌ها را به صورت خویش خلق کرده است. شخص راه خود را از طریق ناتوانی اخلاقی از دست می‌دهد. همچنین، فراموش کردن ماهیت الهی و فقدان خویشنداری سبب می‌شود فرد این راه را انتخاب کند. هر فردی باید مسئولیت اخلاقی برای انتخاب اشتباه خود را بپذیرد؛ بنابراین، عدم انتخاب اشتباه در برابر ماعت وجود ندارد. خدای رع می‌گوید «من چه کسی را دوست داشته باشم و چه دوست نداشته باشم، به بدی دستور نداده‌ام. این قلب و ذهن شخص است که باعث شده از آنچه گفتم، نافرمانی کند؛ یعنی به ماعت عمل نکند» (Karenga, 2018: 323).

اشتراکات و افتراقات اِشه و ماعت

اشتراکات:

مفهوم نظم کیهانی در ایران باستان «اِشه» است که به معنای قانون راستی، حقیقت و نظم ازلی تغییرناپذیر است. در برابر اِشه، «دروغ» قرار دارد که مظهر بی‌نظمی، بی‌قانونی در جهان است. اهریمن و دیو ایندرو نماد دروغ‌اند. مفهوم نظم کیهانی در مصر باستان «ماعت» است که معنایی عدالت، حقیقت و هستی تغییرناپذیر است. در مقابل ماعت، «آپوفیس» قرار دارد که مظهر بی‌نظمی است و سعی در نابودی جهان و ایجاد هرج‌ومرج در جهان را دارد.

ماعت و فراعنه

با توجه به اینکه نظم اجتماعی در مصر باستان نمایانگر جنبه‌ای از نظم کیهانی است. تصور می‌شده است که سلطنت از ابتدای جهان وجود داشته است. ایزد آفریدگار «آتوم»، نخستین پادشاه بود. او این کارکردش را به پسر و جانشینش، نخستین فرعون، منتقل می‌کند. این واگذاری، سلطنت را به‌عنوان نهادی الوهی تقدیس کردند. در واقع، حالات و حرکات و کارهای فرعون با همان واژگان و اصطلاحاتی توصیف شده که برای اعمال رع با تجلی‌های خورشیدی استفاده شده است. همچنین، آفرینش رع در یک دستورالعمل دقیق، ماعت را جایگزین آشوب ازلی «خائوس» یعنی بی‌نظمی کرد (الیاده، ۱۳۹۴: ۱۳۷)؛ بنابراین، مصریان بر این اعتقاد بودند که فراعنه خدایان زنده‌ای هستند و از قدرت مطلق برخوردارند که می‌توانند جریان رود نیل را کنترل و موفقیت کشور را تعیین کنند و در زندگی پس از مرگ نقش اساسی دارند. آنها تصور می‌کردند ارواح خدایان در معابدی وجود دارد که فرعون را در آنجا به خاک سپرده‌اند. ورود به این معابد فقط برای فرعون و روحانی اعظم مجاز بود. فرعون، رئیس کاهنان تمام مصر به‌شمار می‌آمد. اصولاً فرعون را خدایان بر می‌گزیدند تا از پیکرهای آنها که در داخلی‌ترین بخش معابد با عنوان «قدیس مقدسین» نگهداری می‌شد، مراقبت کند. در عوض، خدایان در پیکره‌هایشان می‌مانده‌اند و برکت‌شان را بر فرعون و مصر نازل می‌کردند (اسمیت، ۱۳۸۴: ۲۹). فراعنه ماعت را به نشانه اقتدار خود برای حکومت و تأکید بر چگونگی حمایت از قوانین جهان، با اشاره به دو کارکرد اصلی او، یعنی تجسم و دیدن، بزرگ می‌داشتند. ماعت دو جنبه را در جامعه در بر می‌گرفت: نخست، نماینده نظم کیهانی و برقراری تعادل و دوم، نماینده مقیاس و قضاوت بود (Shaker, 2018: 40-44)؛ بنابراین، در بین مصریان، جریان بدون نیروی زندگی که

داشت تا مطمئن شود همه شعائر به درستی انجام می‌شوند.
 • در ایران باستان معتقد بودند روح متوفی تا سه روز در اطراف تن او باقی می‌ماند و در صبح روز چهارم روان فرد متوفی به سر پل چینود می‌رسد. در مصر باستان سخنی از این مسئله نیست و فقط به داوری و قضاوت پس از مرگ توسط اوزیریس و ماعت اشاره شده است.

در ایران باستان اهوره‌مزدا بعد از آفرینش امشاسپندان جهان را می‌آفریند و با کمک اشه و هومنه سایر موجودات را به وجود می‌آورد؛ اما در مصر باستان هنوز هیچ آفرینشی صورت نگرفته بود که خدای رع ماعت را آفرید و ستون‌های آسمان را ماعت قرار داد.

در باورهای زرتشتی، لازمه‌ی رهایی و دستیابی به نجات، عمل کردن به اشه و پیروی از اشه و رسیدن به درجه‌اشون است؛ اما در مصر راه رهایی و نجات از طریق سحر و جادو و طلسم انجام می‌گرفته است.

نتیجه

یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم اندیشه‌ی مزدایی و مصریان، مفهوم اشه و ماعت است. این دو با وجود آنکه معانی بسیار وسیعی دارند، به وجود نظم کیهانی در کل هستی اشاره دارند. مطابق این قانون، هستی از سامان پیش تعیین شده‌ای برخوردار است که همه اجزای عالم را در بر می‌گیرد و خروج هر یک از عوالم هستی از مسیر آن، نشان نابسامانی و بی‌نظمی است. اعتقاد به اشه و ماعت، بیش از هر چیز باور به وجود نظم و سامانی ازلی در هستی و کیهان است که سرلوحه‌ی زندگی بشری قرار می‌گیرد. ریشه‌ی اشه و ماعت به ترتیب به اهوره‌مزدا و رع بر می‌گردد؛ چون آن دو هستند که ازلی و ابدی‌اند و آفریننده همه چیز از جمله اشه و ماعت‌اند که فرمان‌روایی آنها بر کل هستی نیز با این قانون تحقق می‌پذیرد. تأکید بر اهمیت آزادی، اراده و اختیار انسان با آگاهی نسبت به خیر و شر و آموزش آن، تأکید بر اصل بااهمیتی همچون حرکت در مسیر قانون الهی، یعنی اشه و ماعت است. اشه و ماعت

اشه نیروی پایدار نظم حاکم بر جهان و ناموس ازلی است که در جهان جریان دارد. این نظم، در قلمرو کیهانی از بالاترین مرتبه، یعنی اهوره‌مزدا شروع می‌شود و بعد از امشاسپندان و ایزدان تا طبیعت ادامه می‌یابد. ماعت نیز در مصر باستان نیروی ثابت و پایدار در جهان است و از خدای رع آغاز می‌شود و سپس همراه با سایر خدایان تا طبیعت ادامه می‌یابد.

در عرصه سیاست، اشه و ماعت قدرت سیاسی و حکومتی را حفظ می‌کردند. در مصر در رأس این قدرت حکومتی فرعون و در ایران پادشاه قرار داشت که به ترتیب باید براساس ماعت و اشه عمل می‌کردند. همچنین، مسئول حفظ نظم و قانون در بین مردم بودند. اگر فرعون مطابق ماعت و شاهان ایران مطابق اشه عمل نمی‌کردند، جامعه دچار بی‌نظمی و هرج و مرج می‌شد.

اشه و ماعت هر دو در روز رستاخیز مسئول رسیدگی به اعمال و شرایع افرادند که باید در برابر اهوره‌مزدا و اوزیریس پاسخگو باشند. ترازوی قضاوت با عمل کردن به اشه و ماعت سنجیده می‌شود؛ از این رو، پادشاه عمل چیزی جز عمل به اشه و ماعت نیست.

اشه و ماعت هر دو در جهان مادی دارای نماد هستند: نماد اشه، آتش و نماد ماعت، پَر شتر مرغ است که این دو نماد برای سنجش اعمال به کار می‌روند.

افتراقات:

• در هنگام داوری در باورهای ایرانی باستان، روان فرد متوفی در حضور مهر، سروش، رشن و اشتاد که وکیل مدافع روان است، داوری عادلانه می‌شود. در ایران باستان، ترازوی عدالت در اختیار اشه نیست؛ بلکه در اختیار مهر است، اما در مصر باستان نیز داوری در حضور خدایان متعدد صورت می‌گیرد و خدای تحوت ایزد خرد و آموزش، ناظر بر ترازوی بزرگ بود و ماعت، خدا بانوی عدالت، برقرارکننده امنیت و عدالت برای فرد متوفی در قبر است. همچنین، آنوبیس نیز در این داوری حضور

۱۳- زرنر، آرسی، (۱۳۷۸)، تعالیم مغان، گفتاری چند در معتقدات زرتشتیان، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران، نشر توس، چاپ اول.

۱۴- غیائی، ناهید، (۱۳۹۱)، باورهای ر ستاخیزی در مصر باستان و ادیان ابراهیمی، تهران، نشر اساطیر.

۱۵- معصومی، غلامرضا، (۱۳۸۸)، دائره‌المعارف اساطیر و آیین‌های باستانی جهان، تهران، سوره مهر، چاپ اول.

۱۶- محمدپناه، بهنام، (۱۳۸۶)، اسرار تمدن مصر باستان، تهران، نشر سیزان، چاپ دوم.

۱۷- مجتبایی، فتح‌الله، (۱۳۵۲)، شهر زیبایی افلاطون و شاه آرمانی در ایران باستان، تهران، انجمن فرهنگ ایران باستان.

۱۸- منتظری، سید سعید رضا، شریفی، سعیده (۱۴۰۱)، «بررسی و جایگاه ماعت در مصر باستان»، مجله معرفت ادیان، سال سیزدهم، شماره دوم، صص ۱۳۵-۱۵۰.

۱۹- میرزاپور آل‌هاشم، صدیقه‌سادات و ابوالفضل محمودی، (۱۳۹۹)، «آشنه در متون اوستایی»، پژوهش‌های هستی‌شناختی، شماره ۱۷، صص ۱۷۱-۱۹۵.

۲۰- هینلز، جان، (۱۳۹۸)، شناخت اساطیر ایران، ترجمه ژاله آموزگار، احمد تفضلی، تهران، نشر چشمه، چاپ بیست و دوم.

۲۱- یوسفی، ماشاالله، (۱۳۸۵)، «بازنمایی گفتار نظم الهیات اخلاقی زرتشت در بایسته‌های شاهی آرمانی ایران باستان»، فصلنامه سیاست، شماره ۲، صص ۲۹۹-۳۲۱.

22- Ahmadi, A. (2015), "What Is Aša", *Bulletin of SOAS*, 78(2), pp. 1-23.

23- Assmann, J, (1990), "Ma'at" *Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten*, Beck, München.

24- Bartholomae, Ch. (1904), *Altiranisches Wörterbuch*, Strassburg: Karl J. Trübner.

25- Bhattacharji, S. (1881), "aruna", *Encyclopedia of Religion*, vol. 15, ed. M. Eliade, pp. 190, London.

ابعاد فردی و اجتماعی گسترده‌ای دارند که عمل بدان، گویی چکیده‌ای از کل نظم جهانی در دین زرتشتی و مصری به‌شمار می‌رود.

منابع

۱- آموزگار، ژاله، (۱۳۹۱)، تاریخ اساطیری ایران، تهران، نشر سمت، چاپ هفدهم.

۲- ابادری، یوسف، بهجو، زهره و ولی وهاب، (۱۳۸۷)، ادیان جهان باستان، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، جلد دوم.

۳- اسمیت، برندا، (۱۳۹۴)، مصر باستان، ترجمه آزیتا یاسائی، تهران، نشر ققنوس، چاپ دهم.

۴- الیاده، میرچا، (۱۳۹۴)، تاریخ اندیشه دینی، ترجمه مانی صالحی علامه، تهران، نشر نیلوفر، چاپ اول.

۵- بویس، مری، (۱۳۷۷)، چکیده تاریخ کیش زرتشت، ترجمه همایون صنعتی‌زاده، تهران، نشر صفی‌علی‌شاه، چاپ اول.

۶- بویس، مری، (۱۳۸۵)، زرتشتیان باورها و آداب و رسوم، ترجمه عسکر بهرامی، تهران، نشر ققنوس.

۷- بویس، مری، (۱۳۹۳)، تاریخ کیش زرتشت، ترجمه همایون صنعتی‌زاده، تهران، نشر توس، چاپ اول.

۸- بویس، مری، ویلیامز، آلن، کرین بروک، فلیپ جی و جان هینلز، (۱۳۸۸)، جستاری در فلسفه زرتشتی، ترجمه سعیدرضا منتظری، سعید زارع، نیلوفر السادات نواب، قم، نشر بوستان کتب.

۹- پیاده کوهسار، ابوالقاسم، (۱۳۸۶)، «بررسی تطبیقی ریشه و اشنه در هند و ایران»، نیم‌سال‌نامه تخصصی پژوهش‌نامه ادیان، شماره ۲، صص ۵۹-۸۹.

۱۰- جعفری، ابوالقاسم، (۱۳۸۴)، «دانش‌نامه دین، اشنه، (اشا)»، هفت آسمان، شماره ۲۳، صص ۱۷۵-۱۷۷.

۱۱- دوستخواه، جلیل، (۱۳۸۹)، اوستا، کهن‌ترین سرودها و منتهای ایرانی، تهران، نشر مروارید، چاپ پانزدهم.

۱۲- رستم‌وندی، تقی، (۱۳۸۸)، اندیشه ایران‌شهر در عصر اسلامی، تهران، امیرکبیر.

- Atoz", infobase publishing.
- 42- Shaker, Mostafa (2018), "Ma'at", Story of Justice in ancient Egypt.
- 43- Schlerath, B. (1777), "A:a: Avestan Aša", *Encyclopædia Iranica*, vol. 2, Fasc. 7, pp. 694-696.
- 44- Schmitt, Rüdiger (2014), *Wörterbuch der altpersischen Königsinschriften*, Wiesbaden: Reichert Verlag.
- 45- Skjærvø, POO (1777), "Aša: Old Persian Arta", *Encyclopædia Iranica*, vol. 2, Fasc. 7, pp. 694-696.
- 46- Uzdevinys, Algis (2008), Philosophy as a Rite of Rebirth: "From Ancient Egypt to Neoplatonism, Wiltshire", The Prometheus Trus Publ.
- 26- Bleaker, C. J (1966), *Guilt and purification in ancient Egypt*. Numen, 13(2), 1966, pp. 81-87.
- 27- Boyce, Mary (1888), "Ardwahisht", *Encyclopædia Iranica Ehsan*, Yarshater(Ed), califomia- Mazdea.
- 28- Boyce, Mary (1666), "ARDWAHIŠT and AŠA", *Enylopædia Iranica*.
- 29- Dumas, Francois (1665), "Eivilisation de Egypt pharaonque", paris: Ed Arthiud.
- 30- Dhalla, Maneckji Nusservanji (1938), "History of Zoroastrianism", New York: Oup.
- 31- Elawar, May S (2011), "The epistemic goddess: A post-colonial analysis of justice through the methods of women's spirituality: A feminist case study on Afghanistan", California Institute of Integral Studies.
- 32- Hart, George (2005), *The Routledge Dictionary of Egyption Gods and Goodesses*, Routledge, London and NewYouek.
- 33- Karenga, Maulana (2018), "Professor and Chair of Africana Studies", California State University-Long Beach. Los Angeles Sentinel; Los Angeles.
- 34- Karenga, Maulana (2004), "Maat, the moral ideal in ancient Egypt", A study in classical African ethics. Routledge.
- 35- Kent, Grubb (1952), "Roland Grubb old prsion, thran: tohouri.
- 36- Miniaci, Gianluca (2014), "The Case of the Third Intermediate Period 'Shabti-Maker of the Amun Domain' Diamun / 00 an5 the Change in Conception of Shabti Statuettes", The Journal of Egyptian Archaeology, London: Sage Publications.
- 37- Mack, Burtonlee (1770), "widom myth and, mythology" in interp 24, Chicago, the university of Chicago pess.
- 38- Mayrhofer, Manfered (1992), "Etymologisches Wörterbuch des Altindischen", vol. 1, Heidelberg: Carl Winter Universität.
- 39- Nichols, Andrew (2016), "The Iranian Concept Aša and Greek Views of the Persians", *SCO* 62, pp. 61-86.
- 40- Pinch, Geraldind (2002), "hand book of Egyption mythology", abcclio united states of America.
- 41- Remler, Pat (2010), "Egyption mythology